

BEATA SKRZYDLEWSKA – LUBLIN

HISTORIA I FUNKCJONOWANIE MUZEÓW KOŚCIELNYCH

Inspiracją do podjęcia powyższego tematu był fakt, że muzea kościelne, podobnie jak i inne rodzaje zbiorów religijnych nie doczekały się całościowego opracowania¹. Zdumiewać to może, gdyż obiekty przechowywane w muzeach głównie archidiecezjalnych i diecezjalnych dają podstawę do wyciągnięcia wniosku, że ich zbiory są bardziej znane niż one same, tamtejsze eksponaty były bowiem przedmiotem wielu rozpraw naukowych.

Inaczej same muzea, które dla muzealnictwa polskiego mają ogromne zasługi. Polskie muzea kościelne mające ponad stuletnią historię, były częstokroć jedynymi placówkami muzealnymi na danym terenie i na nie właśnie spadał ciężar wypełniania kulturotwórczej misji. Być może nie wszystkie przedsięwzięcia podejmowane w muzeach kościelnych miały charakter pionierski, ale przypomnienie ich wkładu w ochronę dóbr kultury wydaje się być nieodzowne.

Początki muzeów diecezjalnych

Instytucję muzeów diecezjalnych dla opieki nad zabytkami sztuki kościelnej wycofanymi z kultu oficjalnie powołał do życia dopiero papież Pius X w 1907 roku².

Początków muzeów diecezjalnych należy jednak szukać już na przełomie XI i XII wieku w skarbcach kościelnych. W większości kościołów i klasztorów w wydzielonych pomieszczeniach przechowywano mienie liturgiczne, kulturalne i gos-

¹ Próby kompleksowego opracowania podjęła się pani Ewa Różańska. W swej bardzo wnikliwej pracy magisterskiej, przybliżyła genezę muzeów kościelnych, omówiła charakter tego typu muzeów i przybliżyła historię i działalność istniejących w 1976 r. muzeów diecezjalnych, a także muzeów, których działalność została zawieszona, zob. E. R ó ż a ń s k a, *Muzea diecezjalne w Polsce*, Toruń 1976 [mps].

² G. M a r i a n i, *La legislazione ecclesiastica in materia d'arte sacra*, Roma 1952, s. 127.

podarce kościołów, a także cenne dary od osób świeckich. W skarbcu gromadzone, jak zauważa wspomniana tutaj Ewa Różańska, przedmioty trojakiego rodzaju: 1) drogocenne, 2) używane do kultu – niemające jednak wielkiej wartości materialnej, 3) obiekty wycofane z użycia. Dla nich wszystkich, początkowo, skarbiec pełnił rolę przykościelnego magazynu. Do ówczesnego zwyczaju należało prezentowanie dostojniejszym gościom najciekawszych i najcenniejszych przedmiotów, toteż z czasem, w sposób naturalny, od części magazynowej zaczęła się wyodrębniać część wystawowa. Cenne obrazy, bądź aparaty kościelne wydzielone z części magazynowej – specjalnie eksponowane dla zaprezentowania ważnym gościom – nabierały z czasem muzealnego charakteru³.

W XVI wieku natomiast ze zbiorów zaczęły się wyodrębniać archiwa i biblioteki.

Jedną z przyczyn dających podstawę gromadzeniu przede wszystkim jednemu zabezpieczeniu kościelnego mienia, co także z czasem doprowadziło do tworzenia muzeów diecezjalnych, była kasata klasztorów.

Podpisane 9 czerwca 1773 roku breve kasacyjne zakonu jezuitów stało się bodźcem do likwidacji innych zakonów⁴. Początek zmasowanej akcji tego typu miał miejsce w Austrii, gdzie 20 grudnia 1781 r. cesarz Józef II, nie rozumiejący sensu życia zakonnego, odręcznym pismem osobiście zadekretował zniesienie wszystkich zakonów kontemplacyjnych. Do 1783 r. zlikwidowano w ten sposób 156 klasztorów, zaś od września 1782 roku zaczęto likwidować zakony żebrzące – ogółem ponad 700 klasztorów⁵. W czasie rewolucji francuskiej przeprowadzono sekularyzację dóbr kościelnych, a co za tym idzie przejęcie zbiorów, które częściowo zabezpieczono w państwowych zbiorach, wystawiano na aukcjach, sprzedawano niejednokrotnie za bezcen, bądź pozostawione bez opieki – niszczały.

W wyniku rewolucji chłopskiej, po kasacie licznych zakonów, po raz pierwszy w Hiszpanii w I połowie XIX w. zaczęto tworzyć muzea diecezjalne i parafialne: w Toledo (1842), w Sewilii, Saragossie, Tarragonie (1869), w Barcelonie (1889)⁶.

W Polsce pierwsze muzea diecezjalne powstały w II połowie XIX w. W szeroki nurt zainteresowania pamiątkami przeszłości włączyło się w tym czasie polskie duchowieństwo. Od ostatnich dziesięcioleci XIX w. do wybuchu I wojny światowej powołano do życia na terenach Polski, będących wtedy pod zaborami, dziesięć muzeów kościelnych⁷. Stopniowo ustalał się wówczas model tego typu

³ K. Pomiń, *Zbieracze i osobliwości*, Warszawa 1996, s. 28.

⁴ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego, czasy nowożytne 1758-1914*, t. 3, Warszawa 1991, s. 9-10.

⁵ Tamże, s. 17.

⁶ E. Chwałewik, *Zbiory polskie, archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, Warszawa 1926-1927, s. 338.

⁷ W 1870 roku powstało muzeum we Włocławku, w 1888 roku w Tarnowie, 1893 roku w Poznaniu, w 1898 we Wrocławiu, w 1902 roku w Przemyślu, w 1903 roku w Płocku, Sandomierz

instytucji⁸. W okresie międzywojennym w Polsce było już szesnaście muzeów diecezjalnych i już wówczas miały one formę instytucji zorganizowanych⁹. Po II wojnie światowej nastąpił okres stagnacji. Powstawały, co prawda, muzea parafialne, jednak niektóre większe muzea diecezjalne przestały istnieć¹⁰. Dopiero od lat 80-tych XX w. zaczęto masowo powoływać do życia nowe instytucje, a także reaktywować stare¹¹. Obecnie wszystkich muzeów kościelnych jest w Polsce ponad sto. Są wśród nich muzea archidiecezjalne, diecezjalne ale także mniejsze parafialne i klasztorne¹².

Powody tworzenia muzeów kościelnych

Argumentów za powoływaniem muzeów kościelnych jest wiele. Wyliczyć można wspólne motywy, które stały się bodźcem dla wszystkich powołujących muzea. Jednak decydowały też warunki polityczne w poszczególnych państwach. W Polsce w czasie zaborów powoływanie muzeów kościelnych wynikało z chęci ratowania od zniszczenia obiektów stanowiących własność narodu polskiego, chciano ochronić dzieła sztuki przed wywozem i przypominać nieustannie o wartości naszej kultury. Do innych decydujących czynników wypada zaliczyć: złe warunki przechowywania obiektów wycofanych z kultu, chęć zabezpieczenia cennych dzieł przed niefachowością niewykwalifikowanych konserwatorów, a także potrzebę utworzenia zaplecza dydaktycznego dla kleryków studiujących w seminariach, rozwijać poczucie piękna, kształtować gust i wpajać umiejętność wartościowania po to, by ci, na których z czasem spoczywać miał obowiązek opieki nad powierzonymi im świątyniami, mogli prawidłowo chronić tę spuściznę kultury. Miano więc nadzieję, że „muzea takie przyczynić się mogą w wysokim stopniu do wykształcenia kleru w dziedzinie sztuki kościelnej, są też instytucjami, w których studia swe z korzyścią prowadzić może i historyk sztuki i artysta; jeśli poziom naszej sztuki kościelnej jest bardzo niski [...] to pochodzi stąd, że muzeów diecezjalnych jest u nas zbyt mało”¹³.

1905 roku, w Żytomierzu przed 1909 rokiem w Krakowie, ok. 1910 roku w Warszawie; zob. R ó - ż a ń s k a, *Muzea diecezjalne*, s. 6.

⁸ Tamże.

⁹ Do działających nadal muzeów dołączyły muzea we Lwowie w 1916 roku, Janowie w 1920 roku – przeniesione w 1922 roku do Siedlec, w Lublinie w 1920 roku, Kielcach w 1922 roku, Pelplinie w 1928 roku i w Łodzi w 1937 roku; tamże, s. 7.

¹⁰ Powstały muzea w: Barcicach, Dobrej, Grybowie, Iwkowej, Mogilnie, Ropczycach, Tropie, i w Istebnej. Przestały istnieć muzea w: Lublinie, Lwowie, Łodzi, Krakowie, Siedlcach, Warszawie i Żytomierzu; tamże oraz M. D ę b o w s k a, J. G i e l a, *Informator o muzeach kościelnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej cyt. ABMK), 62 (1993) s. 313-378.

¹¹ Powstały muzea w Czernej k. Krzeszowic, Częstochowie, Dobrej, Gnieźnie, Katowicach, Kętach, Krakowie, Opolu, Włocławku i Złotej; D ę b o w s k a, G i e l a, *Informator*, s. 317-378.

¹² Tamże.

¹³ M. T r e t e r, *Muzea współczesne. Studium muzeologiczne. Początki, rodzaje, istota i organizacja muzeów. Publiczne zbiory muzealne w Polsce i przyszły ich rozwój*, Kijów 1917, s. 94.

Ta idea muzeum diecezjalnego, jako pomocy naukowej, stała się aktualna po wprowadzeniu przez papieża Leona XIII do programu nauczania w seminariach duchownych wykładów z archeologii chrześcijańskiej i sztuki kościelnej. W Polsce w ścisłym związku z seminariami duchownymi wyrosły muzea diecezjalne w Sandomierzu i w Tarnowie. Często wskazywano na praktyczną korzyść z traktowania muzeum jako pomocy naukowej. Niepobawiona trafności jest wypowiedź Eustachego Skrochowskiego, dająca początek dyskusjom o potrzebie zakładania muzeów kościelnych: „Tylko lepsza znajomość naszej własnej sztuki uprawiana w seminariach, zwiększyć by mogła wśród młodych księży poszanowanie dawnych zabytków, a ta nie da się pomyśleć bez muzeum diecezjalnego, w którym okazy tych zabytków byłyby zgromadzone. Nie ulega wątpliwości, że pod tym względem jedna godzina przebyta w muzeum pod kierunkiem światłego profesora więcej młodzież nauczy, niż cały szereg wykładów z historii sztuki włoskiej lub flamandzkiej”¹⁴.

Pomimo szybkiego, w ostatnich latach tempa rozwoju tego typu placówek, problematyka związana z muzealnictwem kościelnym, jak wspominałam na początku, nie doczekała się jak dotąd w nauce polskiej należytego opracowania. Uzasadnionym wydaje się więc być postulat podjęcia szczegółowych badań nad muzealnictwem kościelnym, przy czym powinny być to zarówno badania ogólne, jak i prace poświęcone bardziej szczegółowym zagadnieniom.

Dział publikacji poświęconych muzeom diecezjalnym zapoczątkowany został na II Zjeździe Historyków Polskich we Lwowie w 1890 roku. Od tego czasu do końca pierwszej wojny światowej w artykułach publikowanych w gazetach kościelnych starano się szerzyć ideę muzealnictwa kościelnego¹⁵. Po I wojnie światowej o potrzebie powoływania muzeów diecezjalnych pisali księża A. Bożek, Zdanowski, W. Władziński i A. Pleszczyński¹⁷.

Pierwsze próby ujęcia w sposób naukowy całokształtu zagadnień dotyczących tejże dziedziny podjęto w Polsce dopiero pod koniec lat 50-tych XX wieku.

¹⁴ E. Skrochowski, *O potrzebie zakładania muzeów diecezjalnych*, s. 4.

¹⁵ Już przed drugą wojną światową zaczęto w krajach zachodnioeuropejskich rozpatrywać zagadnienia związane z muzealnictwem kościelnym, badania z tej dziedziny prowadzone są tam do dnia dzisiejszego: M. Thibaut de Maisres, *Le musée diocésain*, Bruxelles 1933; Mariani, *La lezionazione; Orientamenti dell'Arte sacra dopo il Vaticano II*, Bergamo 1969; *Tutela e conservazione del patrimonio storico e artistico della Chiesa in Italia*, Bergamo 1974.

¹⁶ Skrochowski, *O potrzebie*; J. Rokoszyński, *O potrzebie zakładania muzeów diecezjalnych*; tenże, *Losy dzieł sztuki i zabytków przeszłości*; S. Momiński, *W sprawie muzeum diecezjalnego*, s. 307-310; tenże, *Muzeum diecezjalne dla sztuki kościelnej*, s. 67-76; tenże, *Co i zadania muzeów diecezjalnych*, s. 23-27; W. Górczyński, *O muzeach w ogólności*, s. 110-111; tenże, *Rozwój historii sztuki wśród innych narodów i w Polsce*; Cz. Chodorowski, dz. cyt., s. 13-17; Podlacha, dz. cyt.

¹⁷ A. Bożek, J. Zdanowski, *W sprawie muzeum diecezjalnego*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, 8 (1924), s. 178-179; J. Zdanowski, *Seminarium duchowne w Kielcach. Szkic historyczny w dwóchsetną rocznicę założenia*, Kielce 1927; L. Lepczyński, *Muzeum diecezjalne w Krakowie*, „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, 2 (1906) s. 53; J. Władziński, *Lubelskie M*

W 1957 roku powołano przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych. Jednym z jego głównych zadań jest szerzenie wśród opiekunów zbiorów kościelnych wiedzy muzealnej, zarówno praktycznej jak i teoretycznej, poprzez wymianę doświadczeń, a także publikacje w wydawanym przez Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych od 1959 r. czasopiśmie pod tytułem „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”. Ukazanie się pierwszego numeru czasopisma poprzedził zjazd kierowników muzeów kościelnych, który odbył się w Lublinie w dniach 18-19 października 1957 r. Dał on początek cyklicznym sesjom naukowym¹⁸.

Organizatorzy Ośrodka zdawali sobie sprawę, że obowiązki osób zatrudnionych w muzeach kościelnych nie ograniczają się wyłącznie do spraw muzealnych, gdyż zakres działania kustoszy muzealnych znacznie wychodzi poza samo muzeum. Dlatego na organizowanych sesjach poruszano kwestie związane z szeroko pojętą ochroną zabytków. Uznano za niezbędne publikowanie na łamach czasopisma artykułów ułatwiających rozwiązywanie problemów czysto praktycznych, a także zamieszczanie komunikatów lub sprawozdań z działalności muzeów¹⁹.

Postanowiono także zamieszczać wiadomości o aktualnych zbiorach kościelnych, ukazując ich współzależność z zasobami, jakie istniały w przeszłości, na tle historii placówek²⁰. Powyższe wiadomości miały przybliżyć historię muzeów, nie mogły jednak być opracowaniami tak obszernymi, by uwzględniły odpowiednio szeroko zagadnienia związane z jedną placówką – nie mogły więc pretendować do rangi naukowo opracowanej monografii. Widoczny jest nadal wyraźnie brak

zeum Diecezjalne, „Spójnia”, 2 (1922), s. 1-3; tenże, *Ochrona zabytków, a nasze Muzeum Diecezjalne*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 3 (1925), s. 68-71; nr 4, s. 106-108; A. Pleszczyński, *W sprawie Muzeum diecezjalnego*, „Spójnia”, 4-6 (1923), s. 3-5.

¹⁸ W. Smoleń, *Stan i potrzeby muzeów kościelnych oraz program pracy na najbliższy rok*, ABMK, 1 (1959) s. 43-56; tenże, *Projekt Statutu i Regulaminu muzeum diecezjalnego*, ABMK, 2 (1961) s. 226-237.

¹⁹ E. Przekop, *Kościelna ochrona zabytków i dóbr kultury według Kodeksu Prawa Kanonicznego papieża Juna Pawła II*, ABMK, 54 (1987) s. 31-40; S. Gomuła, *Zabezpieczenie obiektów sztuki wycofanych z użytku liturgicznego*, ABMK, 54 (1987) s. 41-50; S. Tomaszewicz, *Podstawowe wiadomości z konserwacji wymagane od kierownika muzeum kościelnego i rektora kościoła*, ABMK, 54 (1987) s. 78-81; R. Knapiński, *Dokumentacja w muzeach kościelnych*, ABMK, 54 (1987) s. 82-99.

²⁰ J. Myszor, *Muzeum Diecezjalne w Katowicach*, ABMK, 54 (1987) s.101-102; Z. Ka-proń, *Muzeum Diecezjalne Sztuki religijnej w Lublinie*, ABMK, 54 (1987) s. 104- 105; E. Śliwka, *Muzeum Misyjno - Etnograficzne Seminarium Duchownego Księży Werbistów w Pieniężnie*, ABMK, 54 (1987) s. 106-109; R. Knapiński, *Muzeum Diecezjalne w Płocku*, ABMK, 54 (1987) s. 110-118; S. Tomaszewicz, *Muzeum Archidiecezjalne w Poznaniu*, ABMK, 54 (1987) s.119-121; Z. Bielamowicz, *Muzeum w Przemysłu*, ABMK, 54 (1987) s. 122-124; J. Lcwiński, *Muzeum Diecezjalne sztuki Kościelnej w Sandomierzu*, ABMK, 54 (1987) s. 125-127; T. Kuliak, *Muzeum Diecezjalne w Siedlcach*, s. 128; H. Jędrzejewski, *Muzeum cystersów w Szczyrczu*, ABMK, 54 (1987) s. 129-131; W. Szczeba, *Muzeum Diecezjalne w Tarnowie*, ABMK, 54 (1987) s. 132-139; K. Burek, *Muzeum Archidiecezji Warszawskiej*, ABMK, 54 (1987) s.140-145; J. Pater, *Muzeum Archidiecezjalne we Wrocławiu*, ABMK, 54 (1987) s.146-151.

monograficznych opracowań poszczególnych muzeów kościelnych, poza dysertacją doktorską księdza Władysława Szczebaka o Muzeum Diecezjalnym w Tarnowie z 1994 r., rozprawą doktorską piszącej tutaj o Muzeum Diecezjalnym w Płocku, więcej tak szeroko zakrojonych monografi polskie muzea diecezjalne nie posiadają²¹.

Podsumowanie

Opieka roztoczona przez muzea kościelne nad zabytkami rysuje się wyraźnie na wielu płaszczyznach, przyjmując różnorodną postać, może to być:

1. zabezpieczanie przed skutkami działania czasu obiektów wyłączonych z kultu

inwentaryzacja obiektów na terenie wielu diecezji, która pozwoliła na sprawozdanie i skorygowanie ewidencji obiektów ruchomych i nieruchomych, umożliwiła

2. sporządzenie rejestru zabytków sztuki. Inwentaryzacje przede wszystkim jednak dają możliwość wyszukania obiektów cennych i zapobiegają niejednokrotnie alienacji dóbr kultury

3. udostępnianie obiektów młodym z także zasłużonym już badaczom celem sporządzenia dysertacji naukowych

4. popularyzacja wiedzy o zagadnieniach związanych ze sztuką poprzez organizowanie wystaw i wygłaszanie prelekcji.

Tak więc tworzenie muzeów to wyraz troski Kościoła o dobra kultury, które stanowią konieczny czynnik dla duchowego rozwoju człowieka. Są one znakiem świadomości historycznej, a zakorzenione w przeszłości są skarbnicami dziejowej spuścizny, która jest nie tylko przyczynkiem do nauki ale orężem w pokonywaniu trudności, pojawiających się w życiu każdego narodu. Działalność ta jest świadectwem opieki Kościoła rzymskokatolickiego nad dziedzictwem kultury.

Zapamiętajmy więc słowa wypowiedziane przed prawie stu laty przez księdza Stefana Momidłowskiego, że „rzeczy te wszystkie [...] robione dla tego kraju tutaj, ale choćby za granicą, powinny być pośród nas pozostać, jako świadectwo, że i tutaj [...] były rzeczy piękne, ogromnie cenne, że ludzie, którzy zaopatrywali nasze kościoły stare, nie zadowalali się tandetą, lecz szukali rzeczy prawdziwie wartościowych²².

²¹ W. S z c z e b a k, *Muzeum Diecezjalne w Tarnowie na tle dziejów muzealnictwa kościelnego w Polsce*, Tarnów-Warszawa 1994 [mps]; B. S k r z y d l e w s k a, *Muzeum Diecezjalne w Płocku w aspekcie realizacji rozporządzeń kościoła rzymskokatolickiego dotyczących ochrony zabytków*, Lublin 2002 [mps].

²² M o m i d ł o w s k i, *Muzeum diecezjalne*, s. 71.